

KULCSÁR BEÁTA

Magyar nemesi végrendeletek a középkorban

Az alábbi dolgozat a végrendeletekkel kapcsolatos hosszas és beható kutatásaim elején született. Céloom a témával kapcsolatos eddigi ismereteink összegzése és egyelőre szerény kutatási eredményeimmel való kiegészítése, továbbá azon problémák és kérdések felvetése, melyekre megoldást és választ szeretnék találni. További kutatásaim az alábbiakban felvázolt képet – minden bizonnyal – árnyalni, gazdagítani, s az sem lehetetlen, hogy módosítani fogják.

A végrendelet definíciója

A középkori magyar nemesség javai kétféleképpen háramlottak a szükségképpen vagy a kijelölt örökösökre: egyfelől a vérségi köteléken alapuló törvényes, másfelől a testáló akaratán nyugvó végrendeleti öröklés útján. A törvényes öröklési rend elsősége, dominanciája ellenére már az Árpád-korban gyakorta találkozunk halál esetére szóló rendelkezésekkel.

A jogi irodalom a végrendeletet egy egyoldalú, visszavonható jogügyletként definiálja.¹ A középkori végrendelet jogi vonatkozásaival elsősorban Holub József foglalkozott, aki amellett, hogy kísérletet tett a középkori végrendelet definiálására, magyarországi megjelenését és kialakulását is rekonstruálni próbálta.²

Holub József álláspontja szerint az egyoldalú és visszavonható testamentum kialakulása hosszú folyamat volt, a korai végrendeletek tulajdonképpen nem is – klasszikus értelemben vett – testamentumok voltak. Holub a végintézkedés három típusát különböztette meg: (1) *donatio post obitum*, (2) *donatio post obitum reservatu usufructu*, (3) *testamentum*. A halál esetére szóló rendelkezés (*donatio post obitum*) esetében a tulajdonjog a végintézkedőnél maradt annak haláláig, a tulajdonjog tehát csak az adományozó halálát követően szállt a megadóományozottra. Mivel azonban gyakorta kétséges a végintézkedés egyoldalú, ill. visszavonható volta, ezek a halál esetére szóló intézkedések nem tekinthetők testamentumoknak.³ A római *precarium*-ra visszavezethető *donatio post obitum reservatu usufructu* abban különbözött a végintézkedéstől, hogy a tulajdonjog átruházására még az adományozó életében sor került. Ennek a jogügyletnek azonban mégis volt köze a halál esetére szóló rendelkezéshez, ti. az adományozó megtartotta a haszonélvezeti jogot, amiről csak halála esetére mondott le.

Holub József az egyoldalú és visszavonható *testamentum* megjelenésének idejét a XIII. század elejére teszi, jogi kelléktárának (egyoldalúság, visszavonhatóság) kialakulása mögött pedig a római jog hatását, az egyház törekvéseit és a korszak zajos eseményeit sejtí. Az egyház mivel érdekelt volt a végrendelező lelki üdvét elősegítő kegyes adományok elnyerésében, mindvégig támogatta a végrendelezés szokását, segítette kialakulását, egyszerűsítette annak formai kelléktárát. Elérte azt is, hogy a szerződési forma mellőzése (egyoldalúság) ne érvénytelenítse a halál esetére szóló intézkedést. A visszavonhatóság kialakulásában a háborúk, hadjáratok, a hosszúnak ígérkező követségek, zarándoklatok játszottak fontos

szerepet, ugyanis sokan akkor rendelkeztek, ha fennállt a veszély, hogy megpróbáltatásoktól terhes utjaikról nem térnek vissza. A középkori testamentum azonban mégsem esik egybe a rómaival, hiszen fennáll egy fontos különbség: a középkori nincs rászorítva arra, hogy megnevezzen egy főörököszt, inkább a törvényesen öröklődő vagyonton kívül eső hagyatékok sorásról dönt. Holub egyúttal azt is hozzáteszi, hogy az egyoldalú és visszavonható *testamentum* nem szorította ki a halál esetére szóló rendelkezéseket, még a XV. században is találkozhatunk visszavonhatatlanságot kikötő végrendeletekkel.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy a Holub által felvázolt kategóriarendszer alkalmazható-e a végrendelezési joggal kapcsolatos, további kutatások során, és nem szorul-e átgondolásra. A holubi struktúra alkalmazásával kísérletező kutató egy elvi és egy gyakorlati problémával szembesül a végrendeletek feldolgozásakor. Mindenekelőtt kénytelen felismerni, hogy a jogtörténész Holub a római jognak a végrendelezésre vonatkozó normáin keresztül szűrte meg a középkori végrendeleteket, így kategóriarendszere a római jog elvein nyugszik. A szerző tehát a középkori végrendelezési jog rekonstruálása helyett inkább arra mutatott rá, hogy a középkori végrendelezési gyakorlat nem ragaszkodott következetesen a római jog irányelveihez. Ha a római jog előírásait vesszük alapul, a középkori gyakorlat valóban kiforratlannak, következetlennek, a római romlott átvételének tűnik, és „... *A terminológiában (...) a legnagyobb zavar uralkodik.*”²⁴ Ha viszont abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a szokásjog a végrendelezés tekintetében is kialakíthatta **sajátos** – a római jogtól több ponton eltérő – jogelveit, nem lehetetlen, hogy – a római gyakorlattal ellentétben – a középkori *testamentum* és a visszavonhatatlanság korántsem zárta ki egymást. Az elvi szinten felmerülő probléma mellett azonban gyakorlati nehézség is adódik: miközben a *donatio post obitum reservato usufructu*-jogügyletek könnyen felismerhetőek, addig a *donatio post obitum* (halál esetére szóló rendelkezés) és a *testamentum* közti különbségtétel a gyakorlatban majdhogynem lehetetlen, hiszen a végrendeletek a legritkább esetben tájékoztatnak arról, hogy az általuk megvalósított jogügylet egyoldalú és visszavonható-e. A holubi tipológia alkalmazásának nehézségét lényegében már maga Holub is kénytelen volt megállapítani tanulmánya végén: „... *gyakran a legnagyobb zavarba jutunk, mert a leggondosabb vizsgálat mellett sem tudjuk eldönteni, hogy egy-vagy kétoldalú mortis causa intézkedéssel állunk-e szemben.*”²⁵ Talán nem elhamarkodott, elfuserált az az álláspont, mely a Holub által képviselt fogalomrendszert elsősorban gondolatébresztő kategóriarendszerként, és nem a további vizsgálatok tökéletes kereteként értelmezi.

Forrásközlés és kutatástörténet

A nemesi végrendeletek közlésének kezdete a XIX. századra nyúlik vissza, Fejér György az általa szerkesztett okmánytárban számosat közzé tett.⁶ Az okleveles hagyaték kiadására vállalkozó újabb és újabb okmánytárak további testamentumok szövegét vagy regesztáit is elérhetővé tették az olvasóközönség számára.⁷ A műfaj latin nyelvű darabjai mellett magyar nyelvű testamentumok is közlésre kerültek.⁸ Míg azonban a városok végrendeleti hagyatékának egy része kötetbe gyűjtve jelent meg,⁹ addig a nemesi végrendeletek nagyobb egységekben való publikálása a mai napig várat magára.

A források közlésén túl elemző tanulmányok is születtek, melyeknek szerzői különböző szempontokat követtek a testamentumok vizsgálatakor. Míg Holub József a végrendelezés

jogi vonatkozásairól értekezett,¹⁰ addig Solymosi László a végrendeletek forrásértékéről írt tanulmányt.¹¹ Solymosi olyan zsinati határozatokra is felhívta a figyelmet, melyek a végrendelekkel kapcsolatos passzusokat is tartalmaznak.¹² Entz az anyagi kultúra aspektusából elemzett több, ingóságban gazdag végrendeletet.¹³ Egyetlen korszak – a Jagelló-kor – végrendelekezési gyakorlatára és a korabeli nemesség szellemi és anyagi kultúrájára vonatkozóan tett fontos megállapításokat Kubinyi András.¹⁴ Az is előfordult, hogy egyetlen személy végrendelekezése vált az értekezés tárgyává.¹⁵ A középkori végrendelekezési jogi vonatkozásairól nagyobb terjedelmű munkák csak a századfordulón és a 20. sz. első felében születtek.¹⁶ A legbővebb értekezés Somogyi Ferencről származik, aki a nemesi testamentumokat 1715-ig dolgozta fel.¹⁷ A középkori végrendelekezési jogot számtalan jogtörténeti összefoglaló is érintette.¹⁸ Az eddigi elemző munkák nem törekedtek egy komplex, az egész középkort átölelő vizsgálatra: többnyire egy végrendeletre vagy egy végrendeletcsoportra, esetleg egy időszakra vagy egy szempontra szűkítették le a vizsgálatot. A legterjedelmesebb munka szerzője, Somogyi Ferenc ugyan az egész középkorra kiterjesztette vizsgálódásait, ám csak jogi szempontból elemezte a testamentumokat – azt is vitatott módon.¹⁹

A végrendeletek forrásértéke

A végrendeletek forrásértékét egy végrendelet elemzésén keresztül szeretném illusztrálni. A vizsgált testamentum *Drágffy János* temesi ispán 1524. június 7. én kelt végakarata.²⁰

Már a testamentum legelején kiderül, hogy a végrendelet megírásakor a temesi ispán hadba készült, bizonyára a halál veszélye sürgette végakaratainak kinyilvánítását.²¹ Legfőbb végrendeleti örökösei felesége és gyermekei²² voltak, rájuk hagyta vagyonának legjavát: jószágait, arany és ezüst neműit, drágaköveit, láncait, minden ingóságát, készpénzének egy részét és szolgálait. Mivel felesége „*nagy yol yamborol zolgalth. zerehethwel...*”, megengedte, hogy újbóli házasságkötése esetén is megtarthassa az elnyert javakat, ha azonban nem kívánna férjhez menni, „*mynden byzodalom nala maradyon... byryon mynden yozagomwal marhamwal.*”

Drágffy több egyházat is megadományozott: Szőlős, Tiszta-berek, Meggyes, Erdőd, Bélték, Dobra, Csehi, Kusaly és Várad egyházai földhöz, készpénzhez és egyéb javakhoz jutottak. A megadományozott egyházak között kiemelt jelentősége volt az erdődinek és a csehinek, ők nyertek a legtöbbit. Az erdődi egyház kapta a legnagyobb pénzüsszeget: 200 aranyforintot, két eke földet, továbbá a Bakócz nevű szőlőt, két kelence²³ méhet és húsz barmot. Az adományok az általa alapított kápolna fenntartását és a templomhoz rendelt két pap eltartását szolgálták.²⁴ A csehi egyházra három kelyhet, 100 forintot, szőlődézsámját, a sülelmedi és az ardói kilencedet örököltette, ill. „*az tertinabul*”²⁵ minden esztendőre 8 disznót és 8 tehenet. Ezek a javak - a kelyhek kivételével - két pap eltartását, a kápolna és az oltárok alapítását fedezték. Táblára ill. „*egyre masra*”, „*erethem es az zegen Banffy Janosert*”²⁶ további 50 forintot hagyott. Az „*egyre-masra*” talán üdvösséget elősegítő ima-kérelmet takar. Az ima iránti igénye fia útbaigazításakor is felbukkan, hiszen elvárja, hogy: „*Imagyon ysthent yrthem*”. Drágffy a kápolnához és az oltárokhoz kapcsolódó feladatokat, továbbá a két pap liturgikus teendőit is rögzítette. Elrendelte, hogy a kápolna Szent Farkasé legyen. Három oltár közül a legnagyobbat a rokonádi²⁷ boldogasszonynak, Máriának és Szent Farkasnak ajánlják fel, a másik kettőt Szent Zsófiának és lányainak, illetve a Segítőszenteknek. A két csehi papnak minden nap egy-egy misét kell celebrálnia a Szentháromság, Mária, Szent

Katalin, a tizennégy Segítőszent, Szent Anna, Szent Zsófia, a tizenkét Apostol, Szent János, Szent Ferenc és a szűzek tiszteletére. 50 forintot különített el tábla készítésére, ill. egy Körs-menti falut (Oláhlugost) adott egy pap eltartására Váradon. A kusaly és a tiszta-bereki egyháznak 100-100 forintot juttatott, a meggyesinek, a szőlősinek 50-et. A dobrai egyház 50 forint mellett egy eke földet is elnyert. A bélteki egyház nem részesült pénzadományban, viszont kapott egy eke földet.

Drágffy érdekeltségei főként az ország keleti felére terjedhettek ki, hiszen az említett egyházak és falvak Külső-Szolnok, Szatmár és Bihar megyékben foglaltak helyet.²⁸ A keleti-északkeleti régió jelentőségét 1526. augusztus 27.-én kelt végrendelete is igazolja, hiszen az abban felsorolt települések többsége szintén ehhez a három megyéhez tartozott.²⁹

A Drágffy által megadományozottak köre azonban nemcsak családtagjaira és az egyházakra korlátozódott: Gyakfalvi László leányára, Fruzsínára 50 forintot, szolgálóra legalább 500 forintot hagyott, azzal a kiegészítéssel, hogy amennyiben nem érnék be ennyivel, egyéb javaiból juttassanak még a számukra. Ezek az összegek elmaradnak az egyházaknak biztosított (összesen 800 forint) pénzösszegetől és meg sem közelítik azt, amit a lányára hagyott (1000 forint). Somi Gáspár ezüst tárgyakat, fegyvereket és 200 forintot kapott. Mivel azonban Drágffy kikötötte, hogy „Ezeket *ew rayta meg weggyek*”, ez a hagyaték nem örökadománynak, inkább kölcsönnek tekinthető.

Drágffy végrendeletéből egyúttal az is kiderül, hogy birtokállományát zálog-ügyletekkel bővítette: 2500 forint fejében hozzájutott a Károlyi család, feltehetően István, László és Mátyás néhány – főként Szabolcs-, Szatmár-, Bereg- és Doboka-megyei – birtokához.³⁰ Derzsi Dobokay Miklós Doboka-megyei falvai ugyanígy kerültek ellenőrzése alá. Ugyanakkor mindkét esetben meghagyta, hogy amennyiben az érintettek ragaszkodnának birtokaik visszaváltásához, engedjenek akaratauknak.³¹ E szerzemények és későbbi végakarata viszont azt bizonyítja, hogy Drágffy nemcsak Külső-Szolnok, Szatmár és Bihar megyében volt birtokos.³² Perényi Imrénének nem birtokai, hanem aranykeresztjei jutottak zálogként Drágffy kezére, több száz forint fejében. Perényi fiai számára is garantálta a két kereszt kiváltásának jogát, „*dec obpynzen*”.

Érdekes módon adósságokról is értesülünk. 300 forintos tartozása volt Hommonay Jánosné felé, az 50-en kívül, amit a fiának, Ferencnek már kifizetett. Ártándy Pálnál hagyta két értékét: egy arany keresztet (*paczem*) és két aranyláncot 500 forint fejében; tartozásának egy részét már megfizette, s így már csak 50 forint adóssággal kell számolnia a családnak esetleges halála után. Viszont Kanizsai Lászlónak és feleségének – Kanizsai Lászlóné Drágffy Annának, Drágffy lányának – a tartozását elengedte.

Drágffy végrendeletéből kitűnik tehát, hogy az ingóságok és az ingatlanok mellett a pénzösszegek és a pénzadósságok voltak a középkori végrendeletek fontos, vagyoni jellegű tételei. Drágffy nagy összegű hagyatékai³³ azt sejtetik, hogy a temesi ispán jelentős készpénzvagyonnal rendelkezett. Zálogügyletei is azt igazolják, hogy számottevő tartalékok felett diszponálhatott. A kiutalt összegekhez képest Drágffy – végrendeletében feltüntetett – adósságai jelentéktelenek voltak. Ezzel szemben a Jagelló-kori főurak némelyike tetemes tartozásokat halmozott fel, Batthyány Ferenc, horvát bán nem kevesebb mint 7145 forinttal tartozott (1525).³⁴ A köznemeseknek természetesen kisebb adósságokkal kellett megbirkóznuk, Koromlyai Miklós pénzhátraléka mindössze 2,95 forintra rúgott (1491).³⁵ A tartozások kiegyenlítésére gyakran nem került sor a nemes életében, ezért a végrendeletek gyakori tartozékaivá váltak az adósságok megfizetését sürgető kérések. Csáki Benedek például ugyanúgy

feleségétől várta a tartozások kiegyenlítését (1490), mint a temesi ispán.³⁶ Drágffy gyerekei további sorsáról is intézkedett végrendeletében. Legidősebb fiát, Gáspárt papi pályára szánta és az erdélyi püspököt jelölte ki tanítójául. Legidősebb lányát, Magdolnát pedig – minden szükséges anyagi támasz mellett – az óbudai vagy a margitszigeti apácakolostorba küldte, Gyakfalvi László leányával, Fruzsínával együtt.

Hogy nemcsak egy tehető nemesről, hanem az akkori társadalom igencsak megbecsült tagjáról van szó, jól mutatják a különböző főurakhoz, főrangú asszonyokhoz fűződő kapcsolatai. Végrendeletében emlegetett – második – felesége Homonnai Drugeth Katalin volt, aki a Szapolyai családdal (is) rokonságban állt.³⁷ A testamentumban szintén szereplő Homonnai Jánosné, azaz Szapolyai Krisztina, Szapolyai János testvére, feleségének anyja volt,³⁸ akinek Ferenc nevű fia királyi kamarásként, Ung megyei ispánként, majd tárnokmesterként tevékenykedett.³⁹ Első felesége egyébként Várday Anna, az erdélyi püspök, Várday Ferenc leánya volt.⁴⁰ Családját nem másra, mint Lajos királyra és a királynéra, illetve erdélyi előkelőkre: az erdélyi vajdára, a váradi és az erdélyi püspökre bízta. Az erdélyi vajda címét ekkor Szapolyai János viselte,⁴¹ a váradi és az erdélyi püspöki székben Perényi Ferenc (Perényi Imre nádor fia),⁴² ill. Várday Ferenc⁴³ ült. Már a fentiekből kiderült, hogy üzleti kapcsolatban állt a Károlyi családdal, Kanizsai Lászlóval, Vas megye ispánjával, majd országbíróval,⁴⁴ II. Lajos egyik legközelebbi hívével, Ártándy Pállal, ill. Perényi Imre, egykori nádorral is.⁴⁵ Kapcsolatot azonban nemcsak főrangúakkal épített ki, hiszen felesége oltalmára Berendi Dávid, nagybányai kamarásispánt⁴⁶ és Sarmasági Miklós földbirtokost, az 1505. évi rákosi országgyűlés követét⁴⁷ hagyta. Derzsi Dobokai Miklóshoz és Somi Gáspár testőrkapitányhoz, majd Fejér-megyei ispánhoz⁴⁸ üzleti ügy kötötte. A fenti nevek közül több is felbukkan 1526-os végrendeleteiben, de újak is szerepelnek benne.⁴⁹ 1524-es testamentumából a Károlyiakhoz fűződő viszonyának konfliktusos volta is kiderül, hiszen elrendelte, hogy Károlyi István anyját engesztelje ki fia haláláért. A Károlyiakkal való viszálya peres eljárásig⁵⁰ és minden bizonnyal tettelegességig fajult.⁵¹

A fentiek világosan érzékeltetik a végrendeletnek, mint forrásnak a sokrétűségét, gazdagságát. Rendszerint igen árulkodó a nemes vagyoni helyzetéről és életmódjáról, hiszen abban felsorolásra kerülnek végrendeleti örökítésre szánt ingóságai, ingatlanai és készpénzvagyona.⁵² Megtudhatjuk, hogy hol terültek el – végrendeletileg örökített – birtokai, kis szerencsével egy birtoktérkép is összeállítható vagy egy már meglévő kiegészíthető, korrigálható. A végrendeletek összehasonlító elemzéseket is lehetővé tesznek: a főúri és a köznemesi, esetleg a nemesi és a polgári vagyon összevetésekor nyújtanak nagy segítséget. Ilyen komparatív elemzésre már van példa.⁵³

Mindazonáltal nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a nemesség vagyoni helyzetéről az ingatlanok, ingóságok és a pénztartozások alapján egy komplex képet kialakítani nem lehet, hiszen a végrendeletek nem tekinthetők tökéletes vagyoni leltáraknak sem az ingóságok, sem az ingatlanok tekintetében. Ennek több oka van. Létezhetett egy bizonyos értékhatár, ami alatt nem vettek fel tárgyakat a testamentumba,⁵⁴ és nem zárható ki, hogy ez az értékhatár az örökhagyó gazdagsága szerint változott. Az is valószínűsíthető, hogy akadtak olyan reprezentatív tárgyak, melyek valamilyen oknál fogva (például azért, mert közvetlenül a végrendelet megírása után kerültek a végrendelező tulajdonába) szintén kimaradtak a végrendeletekből. Továbbá az is elképzelhető, hogy bizonyos adósságokat a végrendelezők elhallgattak. A hagyatékok különböző szempontú összehasonlításakor tehát érdemes óvatosnak maradni.

Drágffy egyébként az ingóságok tekintetében a legszűkszavúbb, így a nemesi ingóva-
gyon kutatásakor az ő végrendelete háttérbe szorul. Másként járt el Pálóci Antal, zempléni
főispán aki aranyozott ezüstkupa, ezüst *amphora*, ezüsttel futtatott fegyverek, aranyozott
szerelekekkel ellátott lószerszámok, zafirköves aranygyűrű és egyéb drága gyűrűk sorsáról
döntött végrendeletében. Bársonybélésű, nyest, evet és hermelin prémmel borított subái
annyira értékes ingóságok voltak, hogy elég volt csupán subáinak bársonybélését a templo-
mokra hagynia ahhoz, hogy az elkészítendő miseruhák számára minőségi szövetet biztosít-
son (1526).⁵⁵ Néha egészen különleges ingóságokat is testáltak az örökösökre. Ide tartozik
Dombai Dávid kínai porcelánedénye, melyet urára, Újlaki Lőrinc hercegre hagyott (1504),⁵⁶
vagy Várdai Aladárné itáliai mintára készült különleges ágya és itáliai eredetű különleges
szövevei, melyeket lányára, Fruzsínára örökített (1505),⁵⁷ ill. Csetneki András, egri várnagy
fekete lova, amit egy Péter nevű papnak hagyott misék és imák fejében (1465).⁵⁸

Drágffy végrendeletének prezentálása során egyúttal az is világossá vált, hogy a nemesi
testamentum nemcsak az anyagi, hanem a szellemi kultúra, mindenekelőtt a személyes
vallásosság kutatásakor is elsőrangú forrássá lép elő, hiszen a végrendeleteknek központi
elemei a kegyes adományok, misealapítványok, és egyéb vallásos tartalmú rendelkezések. Az
egyházak iránti gondoskodást a végrendeletek azon hite táplálta, hogy a lélekváltsággént
(*pro remedio animae*) örökített javak lerövidítik a tisztító tűzben eltöltött időt és közelebb
visznek a mennyei szférához. Ezt a meggyőződést jól példázza Drágffy 1526. évi végrendelete,
melyben a végrehajtók lelkére kötötte: „Az misék, az soltarok (...) meg ne fogyatkosanak, (...)
el ne hagyattassanak, az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkemnek wdwoessege
ezekből Lesen.”⁵⁹

Láthattuk, hogy Drágffy elsősorban ingatlanokat és pénzt hagyományozott a kedvez-
ményezett egyházakra. A végrendeletek között azonban nagy számban akadnak olyanok,
melyek a templom felszerelésére alkalmas ingóságokat sorolnak fel. Pazdicsi Vilmosné,
Margit asszony egy otthon használt kupából úrmutató, egy serlegből és 12 ezüst kanálból
pedig két kehely készítését rendelte el három Zemplén-megyei egyház számára (1495).⁶⁰
Istvánffy István pedig két kis serleget hagyományozott a kisasszonyfalvi templomnak, hogy
azokból tömjénezőt csináljanak (1515).⁶¹

A Jagelló-korban a nemesek elsősorban a koldulórendeknek és a pálos rendnek, ill. a
kegyuraságuk alá tartozó kápolnákra hagyományoztak végrendeleteikben. Monasztikus
rend kolostorára igen ritkán testáltak.⁶² Nem lenne haszontalan ezt a vizsgálatot az egész
középkorra kiterjeszteni, hogy a nemesség választásait jobban megismerhessük.

Szintén érdemes lenne feltárni, hogy mennyire jellemző a szegények és az elesettek
végrendeleti megadományozása, és az vajon az egyház megadományozásával egyenrangú
érdemszerző cselekedetnek minősült-e. A Jagelló-kori végrendeletekben a szegényekről
történi gondoskodás szinte teljesen hiányzik, miközben a városi polgároknál nem volt
ritka.⁶³ Drágffy gondoskodott szolgálóiról, ám névtelen szegényeknek – 1524-ben – nem
tett adományt. Szemben Várdai Aladár özvegyével, aki 1505-ben egy malom bevételeiből
utalt át pénzsegélyt a bátmonostori ispotály szegényeinek,⁶⁴ vagy Hangácsi Mihállyal, aki
1500-ban meghagyta, hogy temetésekor tíz forint értékű posztót osszanak szét.⁶⁵ 1526-os
testamentumában Drágffy már nem feledkezett meg az elesettekről, hiszen Gyűrűst, az
erdődi kilencedet és vámot egy ispotálynak hagyta.⁶⁶

Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek az érdemszerző intézkedések gyakran túlmutat-
nak a nagybirtokos társadalmi helyzetéből következő szükségszerű gesztusokon, és a nemes

valódi vallásos meggyőződéséről, hitbuzgalmáról árulkodnak.⁶⁷ Drágffy – ha számba vesszük az egyházzal kapcsolatos intézkedéseit – nem keveset tett lelki üdvéért.

Személyes vallásosságuk nemcsak az egyházaknak vagy a rászorulóknak szánt adományokban, hanem egyéb vallásos rendelkezésekben is megnyilvánult. Előfordultak zárandoklatra vonatkozó intézkedések: Harkai László pénzösszeget hagyott egy egyházra, hogy egy római és egy aacheni zárandokút költségeit fedezze,⁶⁸ Zsombori Péter és Zsófia pedig a kolozsvári domonkosoknak adták javaikat még római útjuk előtt.⁶⁹ Olyan testamentumokat is ismerünk, melyekből kiderül, hogy a végrendelező már részt vett valamely zárandoklaton. Igaz ez Mocskos Jakabra, aki a római zárandoklására nyert nyolc aranyforint segítségért nagy- és kicsécsi birtokrészeit a pannonhalmi apátságra örökítette.⁷⁰ Hasznos lenne a zárandoklat említésének gyakoriságát – a fő- és köznemesi végrendeletekben – megvizsgálni, s a többi vallásos intézkedés között elfoglalt helyét megállapítani.⁷¹

A vallásos rendelkezések ugyancsak fontos példái a temetéssel kapcsolatos óhajok és teendők, melyek már az Árpád-kor végrendeleteiben is előfordultak. Példának okáért Margit asszony kívánsága az volt, hogy a királyi alapítású pannonhalmi apátságban temessék el (1152).⁷² A nemes gyakran a megadományozott egyházban temetkezett, ill. azt az egyházat látta el adományokkal, mely a család temetkezési helyéül szolgált. Így tett Hangácsi Mihály is, aki annak a pálos kolostornak hagyományozott javakat, ahol szülei nyugodtak.⁷³ Akad olyan végrendelet is, melyben a végrendelező nem pusztán temetkezési helyét jelölte meg, hanem azt is előírta, hogy az adott rend temetkezési szokásainak megfelelően temessék el.⁷⁴ Jó példa erre Veres Dénes, Küküllővár várnagyának testamentuma, aki elrendelte, hogy midőn a marosvásárhelyi ferences rendházban eltemetik, testét ferences szertartás által helyezték örök nyugalomra.⁷⁵ A vizsgálatok azt mutatják, hogy a parochiális egyházak mellett a domonkos és ferences rendházak voltak a legnépszerűek.⁷⁶ Célszerű lenne a vizsgálatot csak a nemességre leszűkíteni, a fő- és köznemesség preferenciáit pontosan kimutatni.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a nemesi végrendeletek egyházakkal kapcsolatos intézkedései nemcsak a nemességre, hanem az egyházra vonatkozóan is tartalmaznak értékes adatokat. A templomok egyszerű említése már önmagában értékes. De akadnak olyan végrendeletek is, melyek egy-egy egyház történetére vonatkozóan tartalmaznak értékes adatokat. Példának okáért Somi Józsa – Kinizsi Pál nevelt fia, temesi ispán – végrendeletéből (1500–1502) a nagyvázsonyi gótikus templom szentélyének XVI. század eleji építéséről, cintermének megújításáról értesülünk.⁷⁷ Az is bizonyos, hogy a mezőtúri Szent László templom a XVI. század elején épült, hiszen Derencsényi György 1521-ben 100 forintot ajánlott fel a templom számára, hogy – miután befejezték az építkezést – abból egy orgonát készíttessenek.⁷⁸

Drágffy János testamentuma egyúttal azt is igazolja, hogy a végrendeletekből a műveltség színvonalára is következtethetünk. Drágffy – több fő- és köznemeshez hasonlóan – elrendelte egyik fiának (Gáspárnak) a taníttatását. Egyeseknél könyvek is említésre kerülnek.⁷⁹ A Jagelló-kori végrendeletek arról tanúskodnak, hogy a nemesek többsége nem tudott írni, ritkán rendelkeztek könyvekről és kevés az utalás a gyermekek taníttatására. Továbbá kimutatható az a tendencia, hogy több fiú esetében is csak az egyik okítását tartották fontosnak.⁸⁰ A teljes középkor testamentáris anyagának ilyen irányú vizsgálata minden bizonnyal számtalan értékes, a nemesség műveltségi szintjére vonatkozó adattal szolgálna.

A testamentumból a nemes életének történései is kirajzolódhatnak. Mint láttuk, 1524-es végrendeletéből tudjuk meg, hogy Drágffy, temesi ispánként törökellenes harcokban vett

részt; 1526. évi testamentumaiból pedig azt, hogy – akkor már országbíróként – jelen volt a számára is végzetes mohácsi csatában, illetve, hogy ő építtette fel a csehi várat (amit aztán törvényesített fiának, Ferencnek biztosított). Szintén végakarata árulja el, hogy Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester és dalmát–horvát–szlavón bán 1525-ben csatlakozott a jajcai hadjárathoz,⁸¹ vagy hogy Adalbert, II. Géza követe Itáliába látogatott.⁸² Somi Józsa végrendelete ugyan nem tudósít harci cselekményben való részvételről, de arról igen, hogy a végrendelező fontos szerepet vállalt Temesvár megerősítésében, hiszen a városfalak általa megkezdett építésének folytatására 500 forintot hagyott.⁸³ A végrendeletek nemhogy életük folyásába, de még személyes szférájukba, lelki életükbe is betekintést engednek: Pálóci Antalt bűntudat gyötörte, ezért meghagyta, hogy halála után adják vissza a jobbágyoktól jogtalanul elkobzott szőlőket.⁸⁴

És mivel a végrendelet megfogalmazása során – különböző okoknál fogva – említésre kerülnek a családtagok, családtörténeti adalékokkal is gazdagodhatunk. Drágffynak nem 1524. évi, hanem 1526-ban kelt végrendeletei jó példák erre, hiszen nemcsak közelebbi és törvényes, hanem távolabbi és törvénytelen rokonait is megnevezi. Drágffynak köszönhetően megtudjuk, hogy apját, Drágffy Bertalant hűséges szolgálataiért Mátyás király arany kárpittal jutalmazta meg.⁸⁵ Ugyancsak végrendelete tájékoztat arról, hogy volt egy Ferenc nevű törvénytelen gyereke, akit az illegitim állapotból kiemelt és végrendeletileg megadómanózkodott.⁸⁶ Néha a családtagok koráról is tudomást szerzünk: Csetneki Andrásnak mind a hat fia kiskorú volt végakaratainak kinyilvánításakor (1465).⁸⁷

A familiárisok, a barátok megnevezése pedig abban segít, hogy társadalmi kapcsolataikról is tájékozódjunk. Erre illusztris példa Drágffy végrendelete. Világi és egyházi előkelőket egyébként már az első, általunk ismert végrendelet írója, Guden is feltüntetett végrendeletében. Ő azonban nem különböző személyes ügyletek kapcsán hozta szóba, hanem mint végakaratainak a tanúit sorolta fel őket.⁸⁸

A végrendeletek segítségével a „nemtelenek”-kel, a polgársággal, a pénzt hitelező kereskedőkkel fenntartott kapcsolatuk is kutatható, lévén, hogy erre a viszonyra több helyen utalást találunk. Csetneki András egy Josa nevű zsidónál hagyott egy aranyba foglalt metszett követ zafírból és egy aranygyűrűt (1465).⁸⁹ Daróci Miklós szintén tartozott egy kereskedőnek (1501).⁹⁰ Semsey Lászlóné, Erzsébet asszony felé viszont egy János nevű kassai ötvösnek volt 19 forint adóssága (1477).⁹¹ Vízaknai Miklós alvajdának pedig háza is volt Szebenben, amit végül a szebeni templomra hagyott (1465).⁹²

A végrendeletekben azonban nemcsak polgárok, hanem szolgák is helyet kapnak, gyakran név szerint megemlítik őket. Amikor Hipolit és felesége, Margit szolgákat – közöttük molnárt, kondást, lovászt és vincellért – hagytak a baracscai Mindenszentek egyházára, nemcsak a családfőt nevezték meg, hanem annak rokonait is felsorolták, a gyerekeket név szerint (1212).⁹³ A szolgák és a cselédek számából megállapíthatjuk a végrendelező gazdaságának munkaerő-szükségletét, s így a nemes vagyoni helyzetét is.⁹⁴ Szolgákat azonban nemcsak adományoztak, hanem fel is szabadítottak. Míg Hipolit és Margit szolgálóinak többsége az egyház tulajdonába került, addig a Zema és a Vtalo nevű szolgálólányok – gyerekeikkel ellentétben – a teljes szabadságot (*pura libertate*) elnyerték. Világos, hogy a testamentumok nemcsak a nemesek, hanem egy másik társadalmi réteg, a szolgák középkori történetének jobb megismeréséhez is hozzájárulhatnak.

Talán a fentiekből nyilvánvalóvá vált, hogy a végrendelet a középkori nemes személyét, életmódját és mentalitását rendkívül érzékletesen és gazdagon megjelenítő forrás. Mindazo-

nálta nem szabad megfélekednünk a testamentumok elsődleges hasznáról: lehetővé teszik a végrendekezés gyakorlatának rekonstruálását. Erről lesz szó az alábbiakban.

A végrendekezés szabályai

Miközben a városi jogkönyvek viszonylagos részletességgel szabályozták a polgárok végrendekezését,⁹⁵ addig a nemesség számára részletes elvi és gyakorlati útmutatás nem állt rendelkezésre.

A törvények elsősorban a rendelkezési joggal és nem a végrendekezési joggal foglalkoztak. Már Szent István I. törvénykönyvének 6. cikkelye biztosította a nemes számára a rendelkezési jogát (a családtagoknak, a rokonoknak és az egyháznak szánt adományok esetében).⁹⁶ A rendelkezési jog terén II. András Aranybullája is engedékenységet gyakorolt, ti. a 4. cikkely a fiúörökös nélkül elhaló nemest a szabad rendelkezés jogával ruházta fel (a leánynegyed kivételével).⁹⁷ Nagy Lajos 1351. évi törvénye viszont már korlátozó szándékkal lépett fel, útját állta a birtok elidegenítésének.⁹⁸ Törvényeinkben a halál esetére szóló rendelkezés is említésre kerül. Az 1291. évi 26. törvénycikkely – az Aranybulla szellemiségét követve – így fogalmaz: „...ha valaki a nemesek...közül örökös nélkül hal meg, az így meghaltnak örökös, vásárolt vagy szerzett birtokait semmiképpen se legyen szabad a kincstár részére lefoglalni. Hanem az illetőnek álljon szabadságában, hogy ezeket halál esetére (in morte) rokonainak együttesen vagy rokonai közül valamelyiknek, avagy feleségének, vagy akár lelke üdvéért az egyháznak hagyhassa, vagy még életében bárkinek, akinek akarja eladományozhassa.”⁹⁹ A paragrafus a végrendekezéshez való jogot rögzíti, ám a végrendekezés mikéntjéről semmi közelebbit nem árul el.

A végrendekezés gyakorlatának törvényerejű rendezésére egyébként csak 1712-ben került sor. A 27. törvénycikkely rendelete szerint a végakarát kinyilvánítása hiteles helyek vagy tanúk előtt mehetett végbe, szóban vagy írásban. Hitelesítő erővel rendelkezett a kancellária, a nagybírák, a káptalanok, a konventek, a megyei közgyűlésből kiküldött alispán. Ha tanúk előtt végrendekeztek, őt, az intézkedő által felkért nemesi tanúra volt szükség, akik – a végrendekezővel együtt – aláírták és megpecsételték az oklevelet. Amennyiben az intézkedő nem tudott írni, aláírását egy hatodik, felkért és jelen lévő tanúnak kellett pótolni. A toldalék- vagy részintézkedés mindössze három tanú jelenlétét igényelte. Csupán két tanú jelenlétére volt szükség kegyes adományok és kivételes élethelyzetek (háború, járvány) esetén.¹⁰⁰

A jogtörténeti munkák¹⁰¹ kevésbé érintették a végrendekezési jogot, annál többet foglalkoztak a rendelkezési joggal. Középkori törvényeink értelmezése során azonban számtalan vita és egymásnak feszülő álláspont keletkezett. A kodifikált jog értelmezői körében nézetkülönbségek mutatkoztak meg abban a kérdésben, hogy mely törvényünk biztosította elsőként a rendelkezési szabadságot. Szintén eltértek a vélemények a rendelkezési szabadság mértékének megítéléséről, hiszen többen vonakodtak attól, hogy a törvények által garantált rendelkezési szabadságot a király és a rokonság érdekét teljesen semmibe vevő, a nemesi javak valamennyi kategóriájára (ősi, adományos, vásárolt, ingatlan, ingóság) érvényes, korlátlan szabadságként értelmezzék. Vita tárgyát képezte a törvényeknek a szokásjogra gyakorolt hatása is. A polémia ellenére viszont valamennyien egyetértettek abban, hogy a rendelkezési szabadság mértéke változott a középkor folyamán, és a vásárolt javak, az ingóságok esetében kötötték meg a legkevésbé a nemes kezét.¹⁰² A testamentumok is arról árulkodnak, hogy vásárolt javaikról 1351 után is szabadon végrendekezhetek a nemesek.

Miközben a törvények nem rögzítették a végrendekezés gyakorlatát, a már meglévő testamentum sorsát perjogi normával szabályozták: a végrendekezéssel kapcsolatos pereket az egyházi bíróságok hatáskörébe utalták.¹⁰³ Szilágyi Mihály 1458-as 9. törvénycikkelye kimondta, hogy az egyházi bírák a hitbér, a jegyajándék, a leánynegyed, a tized, a vérontás, az egyházi személyek és asszonyok bántalmazása, a hamis eskü, a házasság és a végrendelet ügyében intézkedhetnek.¹⁰⁴ A szentszéki bíróságoknak a végrendeletekre vonatkozó kompetenciáját Máttyás 1462. és 1464. évi törvényének 3., ill. 17. törvénycikkelye,¹⁰⁵ továbbá II. Ulászló 1492. évi törvényének 46. paragrafusa is megerősítette.¹⁰⁶

A hatásköri viták nyomán kibontakozó jogtisztázó kísérletek azonban rámutatnak arra, hogy az egyház döntési joga nem érvényesült valamennyi végrendelet esetében. Az erdélyi szászok kérésére, Szécsi Dénes, esztergomi érsek, 1466-ban állást foglalt a világi és az egyházi illetékesség kérdésében. Válaszából kiderül, hogy az egyházak számára és a kegyes célra tett végrendeletek szentszéki, a laikusok javára intézkedők pedig világi bírósághoz tartoztak.¹⁰⁷ Ugyancsak a kompetencia kérdését érintette Alfonz bíborosnak, valenciai érseknek – szintén az erdélyi szászok kérésére – megfogalmazott 1447-es útmutatása, mely az illetékességet – a fentiekhez hasonlóan – a hagyaték jellege szerint határozta meg.¹⁰⁸

Az egyházi bíróságok hatáskörét azonban nemcsak a végrendelet fajtája korlátozta. Már a beregi egyezmény (1233) leszögezte, hogy az egyháziak birtokügyekben nem dönthetnek.¹⁰⁹ A birtokviták szentszéki megítélésének tilalmát Werbőczy is lejegyezte szokásjogi gyűjteményében.¹¹⁰ Az egyház döntési joga tehát az ingóságok és a kegyes adományok esetében, továbbá a végrendekezés megtörténte és végrehajtása körüli vitákban érvényesült.¹¹¹ Az illetékesség kapcsán felmerülő viták természetesen felvetik a kérdést, hogy a világi és az egyházi hatóságok mennyire tartották be az illetékességre vonatkozó szabályokat, és vajon nem történt-e meg, hogy a bírák olyan ügyeket is tárgyaltak, melyekre kompetenciájuk elvileg nem terjedt ki.

Mivel – a törvények szűkszavúsága miatt – a végrendekezés szabályait még mindig homály fedi, érdemes a szokásjoghoz fordulni. Werbőczy István 1514-ben elkészült, évszázadokig használatban lévő szokásgyűjteménye, a *Hármaskönyv* (*Tripartitum*) hosszasan tárgyalja az örökösödési rendet és a rendelkezési jogot, egyben igazolja azt az állítást, mely szerint a nemes szabadon rendelkezett szolgálatokkal szerzett és vásárolt javai felett.¹¹² Ezzel szemben az ősiek felett korlátlan elidegenítési joggal nem bírt.¹¹³

A halál esetére szóló rendelkezést a szokásgyűjtemény többször is említi, ezért néhány szabály kikristályosodik a számunkra. Ezek a szabályok az ingóságokkal és a szerzett vagyonnal, ill. a gyámság kérdésével kapcsolatosak. Míg a fiúk saját ingóságai felett teljes végrendekezési szabadsággal bírtak, addig az apa ingó javairól – az apai engedély hiányában – nem végrendekezhettek.¹¹⁴ Kiderül az is, hogy az utód nélkül elhaló nemes minden ingósága özvegyére háramlott, amennyiben végakaratóban másként nem intézkedett.¹¹⁵ A szokásjog megengedte, hogy ötven lovat meghaladó – szerzett – méneséről is végrendekezzen, ha ezt nem tette meg, az fiainak jutott.¹¹⁶ A nők hitbérükről és jegyajándékukról dönthettek szabadon.¹¹⁷ A *Tripartitum* a gyámság vonatkozásában is érintette a végrendekezést: a nemesnek jogában állt még nem törvényeskorú gyerekei mellé gyámot rendelni, és ennek a végrendeleti gyámnak a joga megelőzte a törvényes *tutorét*.¹¹⁸ A fenti szabályok elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolásában segítenek, hogy „miről” végrendekezhettek a nemesek. A „hogyan”-ról, azaz a végrendekezés körülményeiről semmi közelebbit nem árulnak el. Ugyanakkor fennmaradtak olyan zsinati határozatok, melyek a végrendekezés szokását, annak menetét kissé megvilágítják.

A veszprémi szinodális rendelkezések mellett, hogy a világi hívek kötelezettségeinek, vallásos életének irányt szabtak, a papságnak is útmutatást adtak. A végrendelezésknél jelen lév, s annak menetébe bekapcsolódó klerikust irányelvekkel és feladatokkal látták el. A szabályzat szerint a végrendeletet írásba foglaló pap csak abban az esetben vehetett részt a hagyományozásban, ha a végrendelező saját akaratából és értelmi képességeinek birtokában rendelkezett. Meghatározta a testamentum szerkezetét: először a lélekváltságra, ill. a jámbor célra tett adományokat kellett rögzíteni, ezután következhetett a többi rendelkezés. Amennyiben a végrendelező nem hozta szóba a kegyes adományt, a közreműködő papnak feladata volt megkérdezni, hogy nem kíván-e valamit a veszprémi székesegyházra hagyni. A halál beálltával nem értek véget a pap teendői, hiszen a jámbor adományokról köteles volt tájékoztatást adni az esperesnek, aki kerületében összeírta a hagyatékokat nehogy azok feledésbe, így veszendőbe menjenek. A határozatok ugyan hét tanú jelenlétét tartották ideálisnak, de – a pappal együtt – három tanú is elegendő volt a hitelesség elnyeréséhez. A jámbor adományok viszont két tanú előtt is érvényesnek számítottak. A tanúk közül egy személyt bíztak meg a végrendelet végrehajtásával. A zsinati határozatok egyúttal kiközösítéssel fenyegették azokat, akik megtiltották, hogy a pap a végakarati intézkedésnél jelen legyen vagy nem engedték, hogy a rendelkezést írásba foglalja, ill. azon örökösöket és végrehajtókat, akik nem teljesítették hat hónapon belül a végrendelező akaratát.¹¹⁹

A fentiek több szempontból is tanulságosak. Látható, hogy az egyház igényt tartott arra, hogy bekapcsolódjon a végrendelezés folyamatába, és egyértelmű, hogy nyomást gyakorolt a hívekre kegyes adományok elnyerése érdekében.¹²⁰ Az is világos, hogy van közös pont a zsinati határozatok és a XVIII. századi törvényi szabályozás között, ti. mindkét szabályzat két tanú jelenlétét írta elő kegyes adomány esetében. Az egyház tehát az újkorban is megőrizte korábban kivívott kedvezményét: a törvény továbbra sem nehezítette meg az egyháznak szánt javak végrendeleti örökítését kettőnél több tanú előírásával. A szinodális rendelkezések a végrendelezés gyakorlatába ugyan betekintést engednek, ám mivel a zsinat – egyházi hatóság lévén – csak az egyház szerepét szabályozta, a végrendelezés laikus elemeiről, szabályairól továbbra sincsenek pontos adataink.

A fentiekben vélhetőleg sikerült egyértelművé tenni, hogy sem a törvények, sem a rendelkezésünkre álló szokásjogi előírások nem térnek ki részletesen a középkori nemesi végrendelezés gyakorlatára, annak szabályaira. Ennélfogva a testálás gyakorlata elsősorban a végrendeletek és a végrendelezéshez kötődő különböző oklevelek (pl. a peres eljárások során írásba foglalt ítéletlevelek, tanúvallomásokot tartalmazó jegyzőkönyvek, nádori okleveles utasítások végrendelet kihirdetésére, felmutatására, stb.) által rekonstruálható. Noha nemesi végrendeleteink komplex, az egész középkorra kiterjedő vizsgálata még várat magára, a végrendelezés folyamatáról, annak szabályairól már most is van némi fogalmunk.

A testamentumok többségének *nyelve* a latin volt, de a XVI. században már magyar nyelvűekkel is találkozunk.

Ami a *végrendelezési képességet* illeti, úgy tűnik, a nemesek nemre való tekintet nélkül élhettek a végrendelezési joggal, hisz számtalan női végrendeletről tudunk, mind a fő-, mind a köznemesség köréből.¹²¹ Érdemes lenne megvizsgálni, hogy akadtak-e különbségek a férfi és a női végrendelezési gyakorlat között, kimutathatók-e olyan sajátosságok, melyek csak az egyik vagy a másik nemnek a hagyományozását jellemezték. Fontos követelmény lehetett a végrendelező épelméjűsége, hiszen az oklevelek több esetben kiemelték, hogy a végrendelező „*compos mentis sue*”, „*sana mente*”, „*bona mente*” intézkedik.¹²² Mentális egész-

ségükre főként a betegen rendelkezők hivatkoztak.¹²³ A zsinati határozatok tartalmazzák azt az elvárást is, hogy a végakarát kinyilvánítása szabad akaratból történjen. Arról viszont nincs ismeretünk, hogy korlátozták-e a nem teljes korúak végrendelezési jogát. Tagányi Károly a külhoni gyakorlatot érintő érdekes adatra hívta fel a figyelmünket, mely szerint Liutprand longobárd király még a kiskorúaknak is megengedte, hogy halálos ágyukon kegyes adományokat tegyenek. Ilyen gyermekvégrendeletek maradtak fenn 764-ből, 1000-ból és 1018-ból.¹²⁴

A *végrendeletileg megadományozottak* köréről is vannak ismereteink. Elsősorban a családtagok és az egyházak voltak a végrendeletek kedvezményezettjei. Sokkal ritkább a szolgák és a végrendelezővel rokoni kapcsolatban nem állók megadományozása. Az Árpád-kori végrendeletekben ritkán fordul elő fiúgyermek megadományozása, minden bizonnyal azért, mert végrendelezésre általában akkor került sor, ha a nemes fiúörökösrel nem rendelkezett. A megadományozottak körét egész pontosan behatároló, százalékos adatok természetesen nem állnak rendelkezésünkre. Azt sem lehet tudni, hogy a végrendelet az apa ősi vagyonából korlátozottan részesülő lányok¹²⁵ kárpótlásának eszköze is volt-e egyben. Gondot jelent azonban az, hogy a nemesek néha globálisan emlegetik örökösüket, összefoglalóan gyerekekről beszélnek, nem részletezve azok nemét és a rájuk hagyott javakat. Kutatás tárgyát képezhetné az is, hogy milyen gyakran fordult elő távolabbi lemenők (például unokák) vagy felmenők (például szülők) megadományozása, illetve, hogy az oldalági rokonságon belül kik örökölték a leggyakrabban.

A *végrendelet tárgyát* – ahogy arról már szó esett – elsősorban a vásárolt ingatlan (birtokok, várak, falvak, szőlők, stb.) és az ingóság képezte. A hitbér és a jegyajándék is gyakorta vált végrendeleti hagyatékká. Példának okáért Hangan-i Sánta Jakab felesége, Katalin hitbérét és jegyajándékát lelki üdvösségéért egy kolostornak hagyományozta.¹²⁶ Kivételes esetben, oldalági örökösök hiányában és királyi engedéllyel a nemesek ősi javaik sorsáról is dönthettek.¹²⁷ Nem lenne haszontalan az ősi vagyon végrendeletekben történő előfordulásának gyakoriságát megállapítani, és felbukkanásának tendenciáit kimutatni. Nehézség azonban az, hogy az oklevelek gyakran elhallgatják az örökítésre szánt birtok jogi természetét, és csak birtokról és azok tartozékairól beszélnek.

Amint az a korábbi fejezetből kitűnt, a végrendeletek tárgyát kérések, óhajok is képezhették. A végrendelezők az egyházaktól vallásos aktusokat vártak el, családtagoktól az adósságok visszafizetését vagy behajtását, a gyerekek taníttatását, nemesektől, főuraktól, a végrendelet végrehajtóitól a család védelmét, a gyerekek feletti gyámkodást, gyakran szolgák felszabadítását. A kéréseknek számtalan fajtája létezett, némelyik egészen szokatlan volt. A kevésbé általános kérések közé tartozik Gadóci Jakab kívánsága, aki pereinek folytatásával bízta meg rokonát, Kisléli Videt (1418).¹²⁸ Nem esett szó viszont arról, hogy jogokat is testálhattak az örökösökre. Ilyen jog volt a szabad végrendelezés joga is. Ezt igazolja Dezső, volt királynéi tárnokmester testamentuma, melyben a végrendelező fiainak és a feleségének hagyta ingóságait, oly felhatalmazással, hogy felesége – akár életében, akár végrendeletileg – szabadon eladományozhatja férjétől elnyert javait.¹²⁹ Szintén gyakori a haszonélvezeti jog biztosítása, gyakran az özvegyek és az egyház számára. A haszonélvezeti jog átadásának egyik érdekes példája Lőrinc végrendelete, melyben a pálosok Keresztelő Szent János kolostorára nemcsak három malmot hagyott, hanem három falu gabonaőrlésének kötelezettségét is. Az eset azért őrződött meg a számunkra, mert a kolostor nem tudott hasznot húzni a falu

lakóinak kötelezettségéből, mivel a jobbágyok 18 éven keresztül nem látogatták a pálosok malmait, aminek eredményeképpen a rendház panaszt tett (1418).¹³⁰

A végrendekezés érvényességéhez elkerülhetetlen volt a *hitelesítés*, melynek több módusa is kialakult a középkor folyamán. A végrendelet érvényét a hatóság és a tanúk közreműködése biztosította. A testamentumok egy részét maguk a végrendelezők foglalták írásba vagy mondták el a tanúk jelenlétében (*magánvégrendelet*). Gyakori eljárás volt az is, hogy a testálók a káptalan, a konvent vagy annak kiküldöttei, ritkábban a király, a nádor vagy az országbíró előtt nyilvánították ki végakarataikat (*közvégrendelet*).¹³¹ Szóbeli és az írott magánvégrendeletre kevés példa akad az Árpád-korból. A hiteleshelyek vagy a nagybírák hozzájárulása elsősorban a birtokügyeket tárgyaló végrendeletek esetében volt elengedhetetlen, hiszen – Werbőczy szerint – birtokügyekben csak a hiteles pecsét által megerősített okleveleket fogadták el.¹³²

A végrendelezők egy része személyesen járult a káptalan vagy a konvent testülete elé, hogy *personaliter* vallja meg utolsó akaratát. Jó példa erre Telegdi Miklós, aki csanádi és bihari falvai sorsáról a csanádi káptalan előtt intézkedett (1390),¹³³ míg Gáldi Biás özvegye birtokrészeit a kolozsmonostori konvent előtt hagyományozta a gyulafehérvári káptalanra (1396).¹³⁴ Akik betegség miatt nem jutottak el személyesen a hitelesítő hatóságokhoz, megbízottaik révén küldötteseket kértek. A testálóhoz ily módon kirendelt kanonokok először meghallgatták a szóban tett rendelést vagy átvették a jelenlétükben írásba foglalt végakaratot, majd székhelyükre visszatérve vallomást tettek a hallottakról, látottakról. Ennek a folyamatnak a nyomait őrzik magán az az oklevél, melyben a sági konvent elismerte, hogy kiküldöttük jelen volt a testében beteg László végrendelezésénél és igazolta, hogy a testamentumot valóban a nevezett László készítette és erősítette meg (1413).¹³⁵ Előfordult az is, hogy a kiküldöttes elkísérte a család, esetleg valamelyik végrendeleti örökös, hogy a helyszínen átvegye a káptalan vagy a konvent által kiállított, a végrendekezés tartalmát rögzítő hiteles oklevelet. Bacha ispán fia, Mihály végrendelezését követően a kiküldöttek öt rokonnal tértek vissza a pozsonyi káptalanba, ahol a kanonokok írásba foglalták a végakaratot és függőpecséttel látták azt el (1292).¹³⁶

Az írásba foglalt magánvégrendeletet rendszerint átírták valamely káptalannal, esetleg a királlyal. Így tett Olcsai Fisi János özvegye, akinek végakarata (1501) a pannonhalmi konvent írta át.¹³⁷ A szóbeli magánvégrendelet esetében a gyakorlat az volt, hogy a végrendekezésnél jelen lévő tanúk valamely hatóság előtt vallomást tettek a hallottakról. Erről a gyakorlatról tanúskodik Zanyo Péter bevállása, aki – néhány társával együtt – igazolta, hogy Klára nevű rokona, több családtagjának, egy papnak, továbbá magának a bejelentőnek is végrendeleti adományt tett.¹³⁸

Annak ellenére, hogy a hitelesítés módszerei nem teljesen ismeretlenek a számunkra, egyelőre nem tudjuk megrajzolni a köz- és a magán-, ill. a szóbeli és az írott végrendeletek arányát tartalmazó grafikont.

A *tanúk* jelenléte igen nagy jelentőséggel bírt: szóbeli magánvégrendelet esetén az ő bevállásuk alapján foglalták írásba a végrendelező utolsó akaratát, ill. vitás esetben a tanú vallomása igazolta a végakarati intézkedés tartalmát. A végrendeletekben felbukkanó tanúk száma nem mutat következetességet, valamely általánosan elfogadott szabályhoz való alkalmazkodást, igen változó a számuk. Sok esetben főurak és nemesek egész sorát tüntették fel tanúként, arra törekedvén, hogy – a rangos és népes nyilvánosság által – végakarataiknak komoly hitelt szerezzenek. 1177 körül Kaba a király mellett legalább kilenc ispánt és más

előkelőket is megnevezett.¹³⁹ Ám előfordult, hogy csak alig egy-két tanú volt jelen, de még az is, hogy meg sem említették őket. A Kubinyi András által megvizsgált 50, Jagelló-kori végrendelet közül mindössze 24 említ tanúkat, olykor csak egyet.¹⁴⁰ A végrendeletek egy részében azonban nem tudjuk megállapítani a tanúk számát, mivel a végrendelező nem tüntette fel az összeset név szerint vagy számszerűen. Erre jó példa Bors ispán feleségének, Annának az este, aki az esztergomi érsek és káplánjai, Illés apát és az egyház papjai, továbbá „*aliique nobiles et ignobiles innumerabilis*” előtt végrendelezett (1231).¹⁴¹ A tanúk rendszerint a végrendelező rangjának megfelelő előkelők, nemesek, familiárisok, családtagok és igen gyakran egyházi személyek voltak, de akadtak közöttük szolgák is. György fia: Tamás testamentumából pedig az derül ki, hogy a tanúk kivétel nélkül a végrendeletileg megadományozott személyek voltak (1420).¹⁴² Ez a jellegzetesség más végrendeletekben is kimutatható.

A tanúk mellett végrehajtók (*executores*) és védelmezők (*tutores, protectores*) is megnevezésre kerültek, igaz, nem minden testamentumban. A Jagelló-koriak majd' felében tűnnek fel, hétben a végrehajtók és a védelmezők személye azonos, rangjuk pedig a végrendelezők személye alapján emelkedik.¹⁴³ Enyigi Török Imre, nándorfehérvári bán testamentumának *protector*ai a legfőbb előkelőségek voltak: két érsek, két püspök, a nádor, a vajda, egy ispán, az udvarmester és két főnemes (1515).¹⁴⁴ Drágffy – ahogy azt láttuk – az uralkodópárra és erdélyi előkelőségekre bízta a védelmezés feladatát; végrehajtókat azonban nem jelölt ki. Ami a végrehajtókat illeti, előfordult, hogy a családtagok is képviseltették magukat közöttük. Példának okáért a Bodó Ferenc által megbízott *executor*ok egyike a saját felesége volt (1517).¹⁴⁵ Arról is van adatunk, hogy a védelmezésre és a végrehajtásra kijelölt személyeket a végrendelező megjutalmazta: Pálóci Antal összesen 100 forintot hagyott a végrehajtókra.¹⁴⁶

Ami a városokat – azon belül is Sopront – illeti, a papok és az asszonyok tanúskodása nem volt egyenértékű a férfiakéval. Sopron városának 1418-ban megalkotott szabályzata szerint, ha csak papok vagy asszonyok voltak jelen a végakarát kinyilvánításakor, a testamentum érvénytelennek számított.¹⁴⁷ Kérdéses, hogy a nemesség esetében létezett-e ilyen megszorítás. Mindenesetre a veszprémi zsinati határozatok ilyen korlátozásról nem árulkodnak. Tanúk szerepeltetése már Guden testamentumára is jellemző, az viszont nem világos, hogy a védelmezők és a végrehajtók kijelölése mikor vált általánossá, továbbá, hogy hiányuk mire vezethető vissza. Szintúgy megválaszolatlan kérdés, hogy a védelmezők feladata mennyire volt formális, és előfordult-e az, hogy konkrét feladatok is társultak a megbízáshoz.

Az egyik leginkább vitatott kérdés a királyi *consensus* szerepe a testálások során. A végrendeletek egy jó része királyi engedéllyel és jóváhagyással, esetleg utólagos megerősítéssel készült. Már az Árpád-kor elején, Guden is a király beleegyezésével és engedélyével (*regis concessione et licentia sua*) intézkedett.¹⁴⁸ A királyi engedélyre való hivatkozás az Aranybulla után is, lényegében az egész középkor folyamán kimutatható.¹⁴⁹ A uralkodói engedélyt vizsgáló jogtörténészek két fontos kérdésben nem tudtak „közös nevezőre” jutni. Nem értettek egyet abban, hogy mi volt az uralkodói *consensus* szerepe, ill. hogy mely birtoktípus esetében volt kötelező érvényű - különösen sok vita keletkezett az Aranybulla és az 1351-es törvény közötti időszak értékelésekor. Míg egyesek a királyi jóváhagyást a végrendelezés elengedhetetlen feltételeként értelmezték az Aranybulla után is,¹⁵⁰ addig mások úgy vélték, hogy a királyi engedély vagy hozzájárulás a végrendeletnek csupán tekintélynövelő, de jogi erővel nem bíró tartozéka volt, még az ősi vagyon örökítésekor is (1222 és 1351 között).¹⁵¹ Kevésbé vitatott azonban, hogy 1351 után – ahogy arról a *Hármaskönyv* is tudósít¹⁵² – az uralkodói engedély megkerülhetetlen volt, kivéve azokat a végrendeleteket, melyek vásárolt

javakról, ingóságokról, jegyajándékról vagy hitberről intézkedtek – ahogy azt már korábban is láttuk.¹⁵³ Hogy kik és milyen esetben tartottak igényt az uralkodói hozzájárulásra, és hogy a királyi engedély szerepe egész pontosan hogyan módosult a középkor folyamán, arra a további kutatások adhatnak megnyugtató választ.

A – szintén vita tárgyát képező – *rokon*i *beleegyezés* emlegetése is előfordul végrendeleteinkben. Példának okáért Tótdorogi Cuma fia Farkas javairól „*ex consensu Ekul fratris sui, et aliorum cognatorum suorum*” rendelkezett 1238-ban.¹⁵⁴ A rokonság öröklési joga mindekelőtt az ősi vagyon feletti rendelkezést korlátozta. Kérdéses azonban, hogy változott-e a rokon engedély szerepe a középkor folyamán és hogy hogyan viszonyult az uralkodói *consensushoz* (pl. az uralkodói engedély kiváltotta-e a ki nem kért vagy meg nem szerzett rokon engedélyt az ősiben). Mindezen kérdések egészen magabiztos megválaszolásának feladata szintén a további kutatásokra hárul.

A végrendeletek hitelességét a *pecsétek* és az *aláírások* is növelték. Kubinyi András kutatásai – melyek elsősorban ingóságokat tartalmazó végrendeletekre terjedtek ki – kimutatták, hogy még a Jagelló-korban is ritka volt a sajátkezű aláírás és a saját pecsét. Az arisztokraták többsége (55,5%) azonban aláírta végakarátát.¹⁵⁵ Ami a pecsétet illeti, a végrendeletek érvényéhez elég volt bárkinek a pecsétje.¹⁵⁶ Kubinyi tehát alapvetően arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben nem birtokok, hanem főként ingóságok képezték a végrendelet tárgyát, formai szabályok kevésbé korlátozták a végrendelet érvényét:¹⁵⁷ a testamentum nyelvének, a végrendelet írójának, a tanúk, végrehajtók és védelmezők személyének és számának megválasztásában, az aláírás és a pecsétek használatára vonatkozóan nagy szabadságot élveztek a nemesek. Amennyiben vizsgálatainkat az egész középkorra és valamennyi végrendelettípusra – úgy az ingókról, mint az ingatlanokról intézkedőkre – kiterjesztenénk, vajon hasonló konklúziókhöz jutnánk el? A fentiekben felvetett számtalan kérdés megválaszolására, a középkori nemesség végrendelezési gyakorlatának rekonstruálására magam teszek kísérletet majdani doktori disszertációm keretében.

JEGYZETEK

- ¹ *Jogi lexikon*. Budapest, 1999. 627–628.
- ² HOLUB JÓZSEF: Végrendeleti jogunk kialakulása. In *Akadémiai Értesítő* 37 (1926): 232–240 (= Holub 1926)
- ³ Holub szerint helytelen Joachim végrendeletét (1199) *testamentum*nak nevezni, ti. jogi értelemben nem *testamentum*, hanem *donatio post obitum reservato usufructu* – ennek ellenére az oklevél *testamentumot*, *testator*-t említ. A végrendelet kiadása: *Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. I-VIII*. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold – Stummer Arnold. Győr–Pest–Budapest, 1865–1891. V. 1.
- ⁴ Holub 1926, 239.
- ⁵ Holub 1926, 239.
- ⁶ *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac civilis. Tom. I-XI*. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. (= CDH)
- ⁷ *Hazai oklevéltár 1234-1536*. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest, 1879.; *Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. I-VIII*. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold – Stummer Arnold. Győr–Pest–Budapest, 1865–1891. (= HO); *Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I-XI*. Közléteszi: Wenzel Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1874. (= ÁÚO); *Anjoukori Ok-*

- mánytár. *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I-VII.* Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920.; *Zsigmondkori oklevéltár. I-VII.* Összeáll. Mályusz Elemére, Borsa Iván. Budapest, 1951–2001. (= ZsO); *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289–1556.* Szerk. Jakó Zsigmond. Budapest, 1990. (= KKJ); *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. I-II.* Szerk. Barabás Samu. Budapest, 1895. (= Teleki); *Héderváry család oklevéltára. I-II.* Közlik Radványszy Béla – Závodszy Levente. Budapest, 1909–1922 (= Héderváry); *A podmanini Podmaniczky család oklevéltára. I-II.* Közzéteszi: Lukinich Imre. Budapest, 1937–1939.; *A Balassa család oklevéltára 1193-1526.* Szerk. Borsa Iván. Budapest, 1990 (= Balassa); *A Justh család levéltára 1274-1525.* Közzéteszi Borsa Iván. Budapest, 1991. (= Justh.); stb.
- 8 *Középkori leveleink 1541-ig.* Szerk. Hegedűs Attila–Papp Lajos. Budapest, 1991. (= *Középkori leveleink.*)
- 9 Házi Jenő négyszáznál több soproni polgár testamentumát tett hozzáférhetővé a két világháború között. HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története.* II. rész. 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története.* II. rész. 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931. A városi végrendeletek kutatástörténetéhez lásd: HORVÁTH JÓZSEF: Egy végrendeletkutató tapasztalataiból. In *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére.* Szerk. Á. Varga László, Hajnal István kör. Debrecen, 1995. 433–444.
- 10 Lásd a 2. jegyzetet.
- 11 SOLYMOSI LÁSZLÓ: Középkori végrendeleteink forrásértékéről. In *Tiszatáj* 28 (1974): 26–29. (= Solymosi 1974)
- 12 *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Közzéteszi: Solymosi László. Budapest, 1997. (= *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.*); Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet. In *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században.* Veszprém, 1996. 57–77.
- 13 ENTZ GÉZA: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. In *Művészettörténeti Értesítő* 2 (1953): 171–175. (= Entz)
- 14 Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. In *Soproni Szemle* 53 (1999): 331–342. (= Kubinyi 1999)
- 15 DÉTSHY MIHÁLY: Az utolsó Pálóci végrendelete. In *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére.* Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 1998. 37–44. (= Détsky) Détsky a végrendelet szövegét is csatolta tanulmányához. KUBINYI ANDRÁS: Egy késő középkori főrangú hölgy végrendeletkezésének tanulságai. In *Történelmi Szemle* 39 (1997): 401–410.
- 16 Holub 1926; KOLLÁNYI FERENCZ: *A magyar katolikus főpapság végrendeletkezési jogának története.* Budapest, 1896.
- 17 SOMOGYI FERENC: *Végrendeletkezés nemesi magánjogunk szerint 1000–1715.* Pécs, 1937.
- 18 PI. TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1919; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet.* Budapest, 2000. (első kiadás: 1946); BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest, 1999.; stb.
- 19 Eckhart Ferencnek a Somogyi munkáját elmarasztaló recenziója: *Századok* 72 (1938): 80-87. (= Eckhart 1938)
- 20 Az 1524. évi végrendelet megtalálható: *Középkori leveleink*, 94–101.; *Magyar nyelv* 13 (1917): 121–124, kiadta: Mészöly Gedeon. Drágffynak nem ez volt az egyetlen testamentuma, 1526-ban ismételtlen megfogalmazta végakarátát. 1526. augusztus 24.-én kelt rendelése a Révész Imre szerkesztette *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* egyik számában (4 [1873]: 94–97.) jelent meg (= Révész). 1526 augusztus 27-i végakarátát pedig Zolnai Gyula adta közre (*Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, 1894. 255–259. = Zolnai)
- 21 Feltételezhető, hogy a török erők által támadott szőrényi vár védelme szólította a hadszínról

térre. *Középkori leveleink*, 96. 1. jegyzet

- 22 1526. évi végrendeletéből gyerekei nevét is megismerjük: Gáspár, Boldizsár, Magdolna, András, Farkas és Zsófia. Zolnai, 256–257.; Révész, 94–96.
- 23 Négyzet, ritkábban kör alaprajzú, paticsból, boronafalból deszkából vagy nádból épített, 2-3 méter magas, ajtóval ellátott, zárt méhes. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Szerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1980. III. 122.
- 24 Hogy Bélteken és Erdődön is misealapítványt tett 1524 és 1526 között, arról későbbi, 1526-os végrendelete tanúskodik, melyben arról intézkedik, hogy: „Az misek az soltarok *Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosana.k*” Zolnai, 256.
- 25 *Tretina* = a román jobbágyok állatadója. In Szabó T. Attila: *A szó és az ember*. Bukarest, 1971. 238–242.
- 26 Alsólendvai Bánffy János, egykori pohárnokmester. *Századok* 122 (1988): 203.
- 27 Rokonádi Boldogasszony: Rocamadour francia búcsújáróhely nevéből származik. *Magyar Nyelv* 13 (1917): 124.
- 28 Szőlős: Bihar megye. In CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet*. Budapest, 1890. (= Csánki) I. 625.; Tiszta-berek: Szatmár, 1486-ban említik a pálos kolostort, melynek a Drágffyak voltak a patrónusai, Csánki I. 487.; Meggyes oppidum: Szatmár, Csánki I. 46., vagy Meggyes: Szatmár, Erdőd közelében, Csánki I. 480., vagy Meggyes: Bihar, Csánki I. 616.; Erdőd: Szatmár, Csánki I. 474., I. 466.; Bélték: Szatmár, Csánki I. 468.; Dobra: Szatmár, Csánki I. 473.; Csehi: Bihar, Csánki I. 605., vagy Csehi: Közép-Szolnok, Csánki I. 553., I. 549., Kusaly: Közép-Szolnok, Csánki I. 549.; Oláhlugos: Bihar, Csánki I. 615.; Sülelmed: Közép-Szolnok, Csánki I. 563.; Ardó: Közép-Szolnok, Csánki I. 551.
- 29 Kóvár: Közép-Szolnok, Csánki I. 548.; Sólyomkő: Bihar, Csánki I. 622., I. 595.; Micske: Bihar, Csánki I. 598.; Szent Lázár: Bihar, Csánki I. 624.; Paczal: Közép-Szolnok, Csánki I. 562.; Gyűrűs: Szatmár, Csánki I. 476.; Mindszent: Bihar, Csánki I. 616.; Szakácsi: Közép-Szolnok, Csánki I. 563.
- 30 A Károlyi-birtokokhoz kötődő ügyletekről bővebben: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I-V*. Szerk. Károlyi Tibor, Géresi Kálmán. Budapest, 1882–1897. (= KO) III. 71., 73., 74., 80., 132., 135.; *Középkori leveleink*, 74.
- 31 A Károlyi-birtokok közül István javai csak Drágffy halála után kerültek vissza a család tulajdonába, Károlyi Zsigmond és Péter Drágffy János fiától, Gáspártól váltotta vissza azokat. KO 132., 135.
- 32 1526. augusztus 27-i rendelkezéséből világossá válik, hogy Zalában, Hevesben és Máramarosban is voltak birtokai, ti. lányára hagyta a máramarosi, fiára a zalai javaikat, a hevesi Debrő vára pedig Perényi Imre kezére került (Sólyomkőért cserébe). Zolnai, 256–257. Somogy- és Kolozs-megyei birtokokkal is rendelkezett, amit az 1526 augusztus 24-i végakarataiban felsorolt települések, várak igazolnak: Taszár: Somogy, Csánki II. 650.; Almás vára: Kolozs, Csánki V. 295.
- 33 1526. VIII. 24-én Somi Gáspárnak 10000 forintot adott Almás váráért! – Révész, 96.
- 34 DL 104441
- 35 DL 19702
- 36 *Századok* 7 (1873): 649.
- 37 Hogy valóban Homonnai Drugeth Katalin volt a második felesége, azt magától Drágffytól tudjuk meg, aki 1526. augusztus 24-i végrendeletében megnevezi a feleségét. Révész, 94.
- 38 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. *Sátoraljaiújhely* 4 (1898):168.
- 39 FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország föméltségai*. Budapest, 1988. 80.
- 40 *Történelmi Tár*. Budapest, 1898. 566–567.
- 41 FÓGEL JÓZSEF: *II. Lajos udvartartása. 1516–1526*. Budapest, 1917. (= Fógel) 6.
- 42 BUNYITAY VINCZE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I-III. Nagyvárad,

1883–1884. I. 367–377.

- ⁴³ *A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb-ágának okmánytára.* Közreadja: Lukcsics Pál. Budapest, 1931. XII. 366–370.
- ⁴⁴ Főgel, 6. Végrendeletéből nemcsak azt tudjuk meg, hogy elengedte Kanizsai tartozását, hanem azt is, hogy valamilyen megállapodás keretében Drágffy kezére kerültek Kanizsai javai, hiszen 1526. évi testamentumában így ír: „*Gaspárnak, Boldisárnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestwl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon...*” Zolnai, 256. Lehetséges, hogy arról a kölcsönös örökösödési szerződésről van szó, melyet még 1524-ben kötött meg Drágffy és Kanizsai, arra az esetre, ha valamelyikük magtalanul halna meg. A szerződés minden birtokra, várra, még a budai házakra is vonatkozott. KO III. 85.
- ⁴⁵ Főgel 24, 37–38.; *Történelmi Tár.* Budapest, 1904. 235.
- ⁴⁶ Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII, pótkötet.* Pest. 1857–1868. (= Nagy), II. 16.
- ⁴⁷ Nagy X. 69.
- ⁴⁸ Főgel 57.
- ⁴⁹ 1524. évi testamentumából kimaradó, 1526. évi végrendeleteiben szereplő nevek: Apafi Miklós, Bánházi Pál, Berendi Dávid, Berendi György, Burián Pál, Daróci István, Dézsházi Péter, Kaplyan Imre, Majádi János, Nádasdy Balázs, Nádasdy Mátyás, Perényi Ferenc, Pestesi Ferenc, Ramocsa Márton, Rumi Ferenc, Szepesi György, Vay Mihály
- ⁵⁰ Károlyi László–Károlyi Mátyás jószágrészeinek elfoglalása miatt – peres eljárást kezdeményezett Drágffy ellen, amit meg is nyert. KO III. 89.
- ⁵¹ Károlyi István halálának körülményei egyelőre tisztázatlanok, Drágffy végrendeletének vonatkozó passzusa azonban azt sejteti, hogy Drágffynak köze lehetett a halálához.
- ⁵² A polgári végrendeleteknek az anyagi kultúra szempontjából történet, példaértékű feldolgozása Szende Katalin munkájában érhető tetten. Szende Katalin: *Ottthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Budapest, 2004. (= Szende) (az anyagi kultúrára vonatkozó fejezet).
- ⁵³ Kubinyi András a subának a Jagelló-kori nemesi végrendeletekben előforduló említéseit a soproni, pozsonyi és eperjesi polgári végrendeleteknek szintén a subára vonatkozó adataival vetette össze. Az összehasonlítás során kiderült, hogy a nemesség körében, a nőknél gyakoribb volt a subahasználat. Kutatásai egyúttal arra is rávilágítottak, hogy a soproni polgárok, az arisztokraták és a nemesek ruházata között elsősorban a ruhák színében volt komolyabb eltérés. Kubinyi 1999, 338–339.
- ⁵⁴ Kubinyi 1999, 336.
- ⁵⁵ Détsky 42.
- ⁵⁶ Balassa 471.
- ⁵⁷ Entz 174.
- ⁵⁸ Héderváry I. 245.; *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Budapest, 2000. (= MJF) 167. Több végrendeletünk is intézkedik ló vagy lovak adományozásáról. A ló nemcsak a végrendeletek, hanem a temetési szertartások fontos tartozékaivá váltak a középkor folyamán. Lásd: SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11–14. századi Magyarországon. *Századok* 121 (1987): 554–555 (= Solymosi 1987); Mária Lupescu Makó: „*Item lego...*” Gifts for the Soul in late Medieval Transylvania. In *Annual of Medieval Studies at CEU.* Ed. Marcell Sebők–Katalin Szende. Budapest, 2001. (= Makó) 169. Zolnai 256.
- ⁶⁰ Entz 173.
- ⁶¹ Entz 174.
- ⁶² Kubinyi 1999, 334.
- ⁶³ Kubinyi 1999, 334.

- 64 DL 82224
- 65 Entz 173.
- 66 Zolnai 256.
- 67 A nemes hitbuzgalmához lásd: Szovák Kornél: Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum. Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságához. In R. Várkonyi *Agnes emlékkönyv.* Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 79–87.
- 68 ZsO VII. 946.; *Sopron vármegye története. Oklevéltár.* Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. II. 46.
- 69 KKJ I. 2342.
- 70 ZsO I. 3919., CDH X/2. 336.
- 71 A középkori zárandokszokásokról már vannak beható ismereteink. A kérdést tárgyaló legbővebb és legalaposabb – a végrendeleteket forrásként – használó munka: Csukovits Enikő: *Középkori magyar zárandokok.* Budapest, 2003.
- 72 Erdélyi László–Sörös Pongrác: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII.* Budapest, 1902–1916. (= PRT) I. 601.
- 73 Entz 173.
- 74 Erre Makó Mária hívta fel a figyelmünket. Makó, 165.
- 75 ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 14–16. században.* Kolozsvár, 1996. 379.
- 76 Solymosi 1987, 555–560.
- 77 Entz 174.
- 78 Entz 174.
- 79 Pl. Hangácsi Mihály végrendeletében: Entz, 173.
- 80 Kubinyi 1999, 339–340.
- 81 A végrendelet részleges kiadása: *Középkori leveleink*, 110–117.; DL 104441
- 82 PRT I. 602–603.
- 83 Entz 174.
- 84 Détsky 43.
- 85 Révész 96.
- 86 Révész 96.; Teleki, II. 448.
- 87 Héderváry I.245.; MJF 166.
- 88 *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000–1131.* Edendo operi praeftuit Georgius Györffy. Budapest, 1992. (= DHA) 226.
- 89 Héderváry I.245.; MJF 166.
- 90 DL 25160
- 91 Entz 173.
- 92 KKJ 1676.
- 93 Solymosi 1998, 197–199.
- 94 A végrendeletekben említésre kerülő szolgák és cselédek ilyen irányú felhasználására már Solymosi László felhívta a figyelmünket. Solymosi 1974, 28.
- 95 Szende 66–72.
- 96 „...mindenkinek álljon szabadságában vagyont felosztani, feleségének, fiainak, és rokonainak vagy az egyháznak adományozni, és azt halála után se merje senki érvénytelené tenni.” *Magyar történeti szövegyűjtemény. 1000–1526.* Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2000. (= MTSZ) 225.
- 97 „Ha valamely serviens fiúörökös nélkül hal meg, birtokának negyedrészt leánya örökölje, a többivel úgy intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán nem tud intézkedni, azok a rokonai örököljenek, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmiféle nemzetsége sincsen, a király vegye birtokba azokat.” MTSZ 113.
- 98 „...egyáltalában ne legyen ezt joguk megtenni, hanem birtokaik a jog szerint és törvényesen, tisztán és egyszerűen, minden ellentmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háramoljanak.” MTSZ 305.

- ⁹⁹ MTSZ 288.
- ¹⁰⁰ MJF 236.
- ¹⁰¹ Pl. TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1919.; R. KISS ISTVÁN: Nagy Lajos és az ősiség. In *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 1925. 241–248.; ECKHART FERENC: Jog- és alkotmánytörténet. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Budapest, 1931. 269–320.; KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés*. Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog és alkotmánytörténet” című dolgozatára. Budapest, 1931.; BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, 1947. (= Bónis 1947); BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet*. A tradicionális jog. Budapest, 1999; stb.
- ¹⁰² Könyves Kálmán: „A vásárolt birtokot semmiféle örökostól ne vegyétek el.” In *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I*. Szerk. BOLLA ILONA–ROTTLER FERENC. Budapest 1980. 49. Ezt igazolja Werbőczy Hármaskönyve is: I. 57, I. 100, I. 105.
- ¹⁰³ A kérdésről bővebben: BÓNIS GYÖRGY: Az egyházi és a világi jog határai a középkorban. In *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Budapest, 1984. (= Bónis 1984) 235–241; BÓNIS GYÖRGY: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Budapest, 1997. 621–658.; Somogyi, 119–121.
- ¹⁰⁴ *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek*. Budapest, 1899. (= CIH) 333.
- ¹⁰⁵ CIH 341–343., 353.
- ¹⁰⁶ CIH 511.
- ¹⁰⁷ Bónis 1984, 238.
- ¹⁰⁸ Bónis 1984, 239.
- ¹⁰⁹ MTSZ 404.
- ¹¹⁰ „...*semmiféle peres ügyet, a mely birtokjog dolgát illeti, még ha az ilyen birtokjogra nézve hit alatt tett ígéret vagy végrendekezés forogna is fent, az egyházi személyek, vagy ezeknek helyettesei előtt nem tárgyalhatnak, hanem minden ilyen peres ügyet a királyi kúrián ennek rendes bírái előtt szokás megvizsgálni és elintézni.*” *Hármaskönyv*, II.52.
- ¹¹¹ A kérdésről bővebben: Somogyi, 119–121.
- ¹¹² „*Tudnunk kell, hogy minden báró úr és mágnás és birtokos nemes ember, a kinek fiai és leányai vannak, ezeknek beleegyezése nélkül sőt akaratak ellenére is az ő vagyona, fekvő jószágai és birtokjogai fölött, a melyeket saját szolgálataival szerzett és nyert, vagy saját pénzén (a mit szintén szolgálattal szokás szerezni) vásárolt és vett, életében (a mint akarja) szabadon rendelkezhetik és azok elidegenítésére is teljes joga és hatalma van.*” *Hármaskönyv*, I. 57.
- ¹¹³ „*Az ősi fekvő jószágokról és birtokjogokról azonban az apa a fiaknak és leányoknak, ha azok a leányágot is érintik, sérelmével, úgyszintén (...) az atyai atyafiának sérelmével, a fiaknak és a leányoknak a beleegyezése nélkül, ama javak elidegenítésére és eladására igaz ok nélkül semmi bevallást nem tehet, mi ha mégis megtörténék, semmi ereje és hatálya nem lesz.*” *Hármaskönyv*, I. 58.
- ¹¹⁴ *Hármaskönyv*, I. 51.
- ¹¹⁵ *Hármaskönyv*, I. 98., 99.
- ¹¹⁶ *Hármaskönyv*, I. 101.
- ¹¹⁷ *Hármaskönyv*, I. 100., 105., 109.
- ¹¹⁸ *Hármaskönyv*, I. 56., 114., 119.
- ¹¹⁹ *A veszprémi egyház 1515.évi zsinati határozatai*, 91–94.
- ¹²⁰ Noha az egyház valóban támogatta és sürgette a végrendeleti adományozást, arra is akadt példa, hogy lemondott a végrendeletileg elnyert javak egy részéről! Példának okáért a szepesi káptalan a nemes Isalta kérésére az elődei által a káptalannak átadott javak egy részét – súlyos szegénységére való tekintettel – visszaadta a nemesasszonynak. ZsO V. 1810.
- ¹²¹ Somogyi Ferenc szerint a ránk maradt végrendelezések 2/3-a férfiatól, 1/3-a nőktől

- származik. Somogyi, 60.
- 122 1284: ÁÚOIV.273., 1239: ÁÚOVII.92., 1315: CDHVIII/1.574., 1326: CDHVIII/3.125., stb.
- 123 Pl. 1258: HO VI. 95., 1276: CDH V/2. 364, 1287: ÁÚO IV. 305., stb.
- 124 TAGÁNYI KÁROLY: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. I: A családijog és öröklési jog köréből. Budapest, 1919. 74.
- 125 „...a lányok nem részesednek minden atyai jószágban és jogban...” *Hármaskönyv*, I. 47.; a leánynegyed azonban járt a lányutódoknak: „...a negyedjog az a birtokjog, melyet a hajadonoknak és asszonyoknak az apai örökségi fekvő javakból és jogokból...adnak ki.” *Hármaskönyv*, I. 88.
- 126 ZsO I. 211.
- 127 Solymosi 1999, 206.
- 128 ZsO VI. 1868.; Justh 96.
- 129 ZsO IV. 68.
- 130 ZsO VI. 1481.
- 131 Kategorizálás: Somogyi 83.
- 132 *Hármaskönyv*, II. 13.
- 133 ZsO I. 1416.
- 134 ZsO I. 4295.
- 135 ZsO IV. 416.
- 136 ÁÚO V. 72.
- 137 DL 47004
- 138 ZsO V. 609.
- 139 PRT I. 605.
- 140 Kubinyi 1999, 333.
- 141 CDH III/2. 269.
- 142 ZsO VII. 1444.
- 143 Kubinyi 1999, 333.
- 144 Enyigi Török Bálint, 1-3.
- 145 *Középkori leveleink*, 65.
- 146 Détszhy 43.
- 147 Solymosi 1999, 205.
- 148 DHA 225.
- 149 Pl. 1231: ÁÚO VI. 498., 1253: ÁÚO II. 233., 1257: ÁÚO XI. 434., 1276: ÁÚO IX. 149. stb.
- 150 SZLEMENICS PÁL: A királyi consensus szükségessége’ viszontagságai. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 3. kötet. Buda, 1837. II. Törvénytudományi-osztályi értekezések. 108–130.; R. KISS ISTVÁN: Nagy Lajos és az ősiség. In *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kumó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 1925. 243–244.; ECKHART FERENC: Jog- és alkotmánytörténet. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Budapest, 1931. 289.; Holub 1926, 234–235.; Eckhart 1938, 84–86.
- 151 KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés*. Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog- és alkotmánytörténet” című dolgozatára. Budapest, 1931. 20–22.; Somogyi, 87–96.
- 152 *Hármaskönyv*, I. 64., 65.
- 153 Előfordult, hogy a nemesek királyi hozzájárulással végrendelkeztek vásárolt birtokaikról, noha arra elvileg nem volt szükség. De mégis megtették, ami Eckhart Ferenc szerint „... azért volt, mert a király...ezeknél is érvényesíthette a ius regiumot és főképen azért, mert minden intézkedés, amelyet a király megerősített, megtámadhatatlan volt.” Eckhart 1938, 85.
- 154 CDH VII/1. 262.
- 155 Kubinyi 1999, 332.
- 156 Kubinyi 1999, 332.
- 157 Kubinyi 1999, 332.